

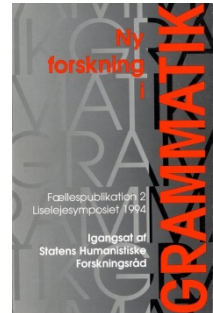
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Om kategoriseringen af subjekter

Forfatter: Lisbeth Falster Jakobsen

Kilde: P. Durst-Andersen og J. Nørgård-Sørensen (red.).
Ny Forskning i Grammatik 2, 1995, s. 153-176

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1995

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om kategoriseringen af subjekter

Lisbeth Falster Jakobsen
Tyskprojektet

0. Generelle overvejelser

Hvis man ser på følgende 2 eksempler fra tysk, også i lyset af dansk, og overvejer subjektets bidrag til sætningens hele information, vil man nok erkende, at man får et problem:

- (a) (Om fru Kahle af en kendt bedre familie, som efter Krystalnatten havde hjulpet en jødisk dame med at rydde op i dennes raserede butik. Det blev taget fru Kahle meget ilde op hos myndighederne.)

Ganz offensichtlich war man in Berlin an...einer geräuschlosen Beendigung der »Affäre Kahle« interessiert.

Doch in Bonn nahm der Druck zu. *Frau Kahle* [indir.obj.] wurde von einem nationalsozialistischen Freund der Familie der Selbstmord [subj.] nahegelegt. (Zeit:29.1.1993)

*Fru Kahle blev af en nationalsocialistisk ven af familien selvmordet lagt på sinde.

- (b) Manchmal ging er doch hin, lud sich selbst ein, es war der Triumph nicht mehr spürbar, blieb nur Trauer und Ekel, es war doch immerhin was gewesen..(Böll, Fürsorgliche Belagerung:45)

*der var triumfen ikke mere mærkbar..

Det følgende, jeg vil fremføre, er et eksperiment, som givet ikke skal finde indgang i en grammatik i denne form. Det drejer sig om sætningsled som grammatisk fænomen. De har følgende problemer i beskrivelsen:

* de er vanskelige at afgrænse over for hinanden

* deres indhold, eller bidrag til indhold, er vanskelige at beskrive

* deres karakteristik er forskellige på forskellige sprog.

Hvis man læser om sætningsled i forskellige grammatikker, bliver man slået af den lidt mærkelige behandling, de får. På den ene side tager man dem ligesom for givet på den måde, at man siger, de er der, og hvis det går højt, kommer der en eller anden karakteristik, ofte meget vag, som f.eks. at de er syntaktiske størrelser. Kommer man så til karakteristikken af de enkelte sætningsled, fx subjektet (som jeg vil tale om her), så er det forbavsende, hvor forskelligt de forskellige beskrivelser satser i karakteristikken: nogle går abstrakt til værks og taler om en bestemt type valensled, andre satser på mere overfladenære ting som kongruens/ rektion over for finittet (for tysk), andre igen giver en selektion af træk, hvoraf de fleste ikke rigtigt er eksklusive for subjektet (Engel, Eisenberg). Få satser på en indholdsbeskrivelse af subjektet (det er mest indhaltbezogene Grammatik-skrivere), men det forbliver vagt og ikke altid lige træffende.

Måden at gribe sagen an på afhænger selvfølgelig af, hvad det er for en type grammatik, man vil skrive. Hvis man gerne vil forsøge sig med en funktionel grammatik, kommer man ikke uden om at skulle have indholdet med af den status at være et bestemt sætningsled, eftersom dette bidrager til den pragmatiske ende af sætningsindholdet - nemlig den ende, hvor sætningen skal til at fungere eksternt over for kommunikationspartnerne og »den meddelte verden selv«.

Når jeg taler om indholdet af en given sætningsledsstatus, skal det nok tages med lidt forbehold; det er kun en mindre del, der ligger i sætningsledskategorien selv - resten af indholdet ligger i den måde, hvorpå en bestemt undertype sætningsled indgår i den større sætningskonstruktion; konstituenterne tilsammen bidrager i deres specifikke konstruktionsmåde til sætningens samlede informations-layout.

I det følgende vil jeg mest behandle det danske subjekt, men også drage paralleller til det tyske. Der har været talt meget om subjektet i almen lingvistik; især typologerne, med Keenan i spidsen, beskæftiger sig med fællestræk ved subjekter på alverdens sprog. Herved må de nødvendigvis anlægge sig en oversproglig, en universel forestilling om subjekter, som de enkelte sprogs subjekttyper så kan måles ved. Denne fremgangsmåde kan imidlertid ikke sige noget afgørende om, hvordan subjekter faktisk fungerer

på det enkelte sprog (Eisenberg 1989:281). Et generelt problem ved typologi er således, at man i iveren efter at finde det fælles i mangfoldigheden ligesom ser bort fra det, som ikke er fælles. En meget hyppig subjekttype i et givet sprog bliver ofte ophøjet til typen, mens der ses bort fra mindre hyppige subjekttyper. Nu er det som regel sådan, at de mindre hyppige typer indgår i et paradigmatiske samspil med de hyppige typer, også på indholdsplanet. Dette aspekt forsvinder i det store typologiske koncept.

Så det, jeg vil gå ind for her, er det lingvistiske tegn i det enkelte sprog som det relevante sted at søge efter dette sprogs funktioner. Det lingvistiske tegn, simpleks eller kompleks, skal forstås i den Saussureske-Hjelmslevske ånd, som en tosidet størrelse med et udtryk og et indhold i lige ret: ingen af siderne dominerer hinanden eller skal nødvendigvis beskrives før den anden. Jeg regner også i efterfølgelse af Hjelmslev indholdsform som det til tegnet bundne indhold, og indholdssubstans som et ikke-tegnbundet indhold. Det samme gælder for udtryk.

Min gennemgang er også et forsvar for paradigmatiske forestillinger og ideer om sprogøkonomi. Paradigmer forudsætter det enkelte sprogs struktur, fordi paradigmer er afgrænsede af den enkelte udtryks- eller den enkelte indholdsstruktur i et givet sprog. Og det enkelte sprog har de og de givne udtryksmidler og indholdsmidler at gøre godt med, f.eks. i deres grammatik; en undersøgelsesgenstand er da så, hvorledes disses kombinatoriske muligheder udnyttes overordnet til dette sprogs grammatik.

Alt i alt er det således et forsvar for det standpunkt, at man må begynde nedefra i beskrivelsen af et bestemt sprogs grammatik ved at iagttage sprogets egen opbygning i tegn og relationer; man skal ikke uden videre importere grammatiske begreber udefra (sådan som de f.eks. bliver leveret som facts om den menneskelige kognition, eller af typologer eller komparative lingvister bliver forstået som det almindelige tværsproglige lager af funktioner) og så se, hvordan importen giver sig udtryk i den givne grammatik. Faren for dette er større, når man skriver grammatik for fremmedsprogede: man søger sine danske strukturers udtryk i de tyske strukturer - eller omvendt, som det jo langt snarere har været tilfældet i tidligere dansk grammatikskrivning. På den anden side er det uønskeligt, og også næppe sandsynligt, at der skal opereres

med to helt analogiløse grammatikker. Brobygningen mellem disse grammatiksystemer bliver nu så indholds- og udtrykssubstansen, som modsætning til de enkelte sprogs indholds- og udtryksformer.

Det vanskelige punkt er altid interpretationen af tegnenes indholdsformer. Så længe vi har at gøre med leksikonelementer, har man dog den faste grund under fødderne, at der som regel er ét udtryk, hvis indhold skal interpreteres (bortset fra problemet med at skelne mellem polysemi og homonymi).

I grammatikken forværres problematikken, fordi den starter allerede på udtrykssiden: der er ikke altid kun ét udtryk, hvis indhold/funktion skal interpreteres. I syntaks (og morfologi) er der ofte flere udtryk, der på en eller anden måde anses for at høre under samme funktion - muligvis med den komplikation, at der hersker nogen uvished om afgrænsningen af det antal udtryk, der kan komme på tale som hørende til samme funktion. Hovedårsagen er, at også indholdsfunktionen kan være vanskelig at afgøre, fordi indholdsrelationen mellem en grammatisk størrelse og den ikke-sproglige virkelighed jo ofte er ret spinkel.

Den næste årsag er udtryksøkonomien, den paradigmatiske økonomi, som prøver at holde antallet af forskellige udtryk nede (Croft: 1990:254), hvorved den samme udtrykskategori kan komme til at udtrykke forskellige indholdskategorier. Derved opstår der en vanskelighed ved også at afgøre indholdsfunktionen i et grammatisk tegn, og det underminerer således muligheden for at kategorisere på grundlag af ægte synonymi, hvor forskellige udtryk kategoriseres sammen på basis af en fælles entydig indholdsfunktion.

En funktionel grammatiks opgave er bl.a. at give interpretationer af de grammatiske strukturers funktioner, således at der kan redegøres for deres opgave i kommunikationen. Men der kommer altså problemer de steder, hvor en udtrykskategori, hvis udstrækning ikke er rigtigt fastslået, skal matches med en indholdsfunktion, der ikke er afgjort. Her må der nogen metodisk refleksion til.

1. Paradigmer og kommutationsprøven

For ikke at skulle opfinde eller »importere« funktioner udefra, som ikke har noget egentligt grundlag i det pågældende sprog, skal

som sagt det sproglige tegn være udgangspunktet i jagten på funktioner. Da tegnet er tosidet, skal indhold og udtryk have lige stor opmærksomhed. Det er ikke en envejsoperation, hvor en funktion søger et udtryk. Det er nu også nok i mindre grad danskernes tænke-måde; vi går snarere vejen fra udtryk til indhold. Det er der også tit god ræson i, hvis man vil respektere opfattelsen af det sproglige tegn: der er jo ingen grænser for, hvor mange indhold, eller grader af indhold inden for den samme overkategori, man kan udspekulere, hvis man slipper udtrykkssiden af tegnet. Derfor er det normalt god politik fra starten at tage tegnets udtryk som rettesnor for analysens udstrækning.

Selve min analyse gør betragtelig brug af den traditionelle strukturelle kommutationstest: en forandring af udtrykket i et paradigme skal lede til en forandring af indholdet og vice versa; ellers er det ikke noget paradigme. (Hjelmslev 1966:33-35).

Problemet er så, hvad man skal forstå ved et paradigme. De traditionelle paradigmer er arrangementer af tegn, som adskiller sig fra hinanden langs et parameter, således at hvert led i paradigmet kan fylde den samme plads i et givet syntagma. Spørgsmålet om at fylde den samme plads i syntagmet er imidlertid særdeles afhængigt af udstrækningen af det pågældende syntagma.

Det afgørende problem her er abstraktionsprocessen i dannelsen af paradigmer, som jo i sidste ende skal føre til dannelse af kategorier. Årsagen er, at afgrænsningen af de syntagmatiske rammer for et paradigme er underkastet store variationer i to dimensioner: rammen kan principielt være defineret på basis af enten udtryk eller indhold, og den kan defineres på forskellige abstraktionsniveauer, fra tekst eller sætningsoverflade til mere abstrakte kategoriniveauer, hvoraf intet i sig selv kan fungere i en faktisk forekommende, manifesteret tekst.

Således er det faktisk ret let at sætte et paradigme af underordnede konjunktioner op, som kan fungere på samme plads i et realiseret sætningssyntagma. På basis af udtryk er det også ret let at sætte bøjningsparadigmer op, hvor ordstammen er det konstante element, paradigmets ramme, og flexiverne er den varierende del, leddene i paradigmet. Fx præsens indikativ af et tysk verbum:

(c)

spiel-e	1.person singularis (indikativ, præsens)
spiel-st	2.
spiel-t	3.
spiel-en	1.person pluralis (indikativ, præsens)
spiel-t	2.
spiel-en	3.

I dette tilfælde er rammen abstraheret væk fra det realiserede sætningssyntagma, eftersom variationen i flexiverne afhænger af to kategorier med subjektet som den dominerende størrelse, nemlig person og numerus: i et realiseret sætningssyntagma har subjektet en bestemt realisation af numerus og person, hvilket gør kommutationen af et verbalflexiv med et andet umulig i sætnings-syntagmet.

Flexivernes indhold i det ovenfor nævnte paradigme er sammensat. Det varierer i 4 dimensioner: numerus, person, modus og tempus. Indholdet af ét flexiv er således til at analysere i 4 klare indholdstræk tilhørende 4 klart afgrænsede indholdskategorier. En forandring af et af disse træk i flexivet fører nødvendigvis til en forandring af flexivets udtryk (bortset fra synkretismer). Nu vil jeg så kalde paradigmer fra én side af det sproglige tegn, altså fra enten udtryks- eller indholdssiden, for **parametre** og de træk, der udgør paradigmet for **parameterled**. Af det faktum, at tegn er sprogspecifikke, følger, at parametre er dele af en sprogspecifik indholds- eller udtryksstruktur.

Et tegn kan kun realisere ét led fra et parameter på den samme syntagmatiske »plads« i en struktur: 'spiel-en' er enten 1. eller 3. person, og samtidig er det enten indikativ eller konjunktiv, eftersom person og modus optager to »pladser« i et sådant indholdssyntagma.

I dette tilfælde er analyseretningen gået fra udtryk til indhold; når et grammatisk indhold er veletableret, kan man vende retningen om og søge efter f.eks. måder at udtrykke de to numeri i numerusparadigmet inden for verbet som ordklasse, eller for den sags skyld inden for hele grammatikken.

Det sande problem ligger i de tilfælde, hvor udtrykket ikke er konstant, og hvor indholdet er vanskeligt at få hold på. Et fremra-

gende eksempel på det er sætningsleddene, som normalt er meget sammensatte i deres udtryk, og derfor indeholder mere end ét parameter. Som kategorier er de normalt også tilsvarende polyseme i deres bidrag til sætningens informationslayout. Det grundlæggende spørgsmål er her den enkelte udtryksskategoris udstrækning; med andre ord, hvor mange forskellige typer af realiserter der skal anses som led i et bestemt sætningsledsparadigme. Dette er selvfølgelig afhængigt af den opstilling af trækparadigmet, man har lavet: hvilke træk i de sammensatte realiserede størrelser er konstituerende for leddet, og hvilke træk er kontingente? Hvilke træk danner et parameter, og hvor mange parametre har udtryksskategorien overhovedet? Hvilke led i de forskellige parametre danner clusters?

Tilsvarende skal indholdene i udtrykstyperne interpreteres m.h.t. typer af indholdstræk, de parametre de danner, deres gensidige clusters, og de clusters de danner sammen med udtryksparametre.

Disse overvejelser er faktisk meget vigtige, for uden en klar afgrænsning af en kategori eller en klar forestilling om, hvorfor en kategori bliver uklar (fuzzy) ude i kanterne, er det umuligt at opnå en tilfredsstillende interpretation af de endelige funktion (eller funktioner), som den pågældende kategori har. Og hvis vi ikke forsøger at fremanalysere gode, muligvis sammensatte funktioner for sammensatte udtryksskategorier, så sigter vi under målet for funktionel grammatik.

2. Subjektparametrene i dansk

Som sagt har sætningsleddene været genstand for megen debat på grund af deres sammensatte natur, som også veksler i forskellige sprog, og på grund af deres noget u håndgribelige funktioner. At de ikke har været opgivet som en lingvistisk kategori på trods af alle vanskelighederne tyder på, at de er en »naturlig« kategori, i hvert fald for lingvister, skønt de måske nok ikke er det for den læge sprogbruger.

Jeg tager det danske subjekt som eksempel på vanskelighederne, men skeler også til tysk. Det er typisk, at det sæt af parametre, der vælges ved karakteristikken af subjektet, varierer fra behandling til behandling. De parametre, jeg bruger her, er i al

væsentlighed en samling af de i danske grammatikker traditionelt brugte parametre. Jeg passer på med, at de alle hidrører fra empiriske facts. På udtrykssiden er der naturligvis ikke flere led i et parameter, end der er forskellige udtryksklasser; på indholdssiden prøver jeg at begrænse parameterleddene til, hvad der kan matches med udtryk et eller andet sted i grammatikken. Således har bestemthedsparametret kun to led, svarende til de to artikler, skønt man sikkert kan erkende langt flere grader af givethed i realiserede subjekter i tekster.

De danske subjektsparemetre er:

udtryk:

konstruktion: substantivgruppe, pronomer, fuld sætning, infinitiv sætning

(bøjnings)kasus: nominativ eller akkusativ

position: de understregede positioner i det danske sætningskema (hovedsætningsskema):

extraposition - X - vf - n - a - Vi - N - A - extraposition

X = variabel konstituent (aldrig vf)

vf = finit verbum

n, N = nominal. N kan have op til 2 nominaler.

a = sætningsadverbial(er)

Vi = infinite verbalform(er)

A = andre adverbialer.

(Et subordineret sætningskema har intet X, men i stedet n - a - vf; resten er identisk. NB: disse skemaer er ordstillingsskemaer med en kun statistisk fordeling på hovedsætninger og subordinerede sætninger).

tryk: 3 grader: svagt (clitisk) tryk, normalt og stærktryk.

mulig kombination med dummy »subjekt«: 'der' eller 'det'.

relationer:

verbalvalens: aktant i relation til et monovalent verbum, eller ak-

tant til et di- eller trivalent verbum.

(En aktant er udtrykspendanten til et argument, d.v.s et potentielt sætningsled, seligeret af verbet).

aktantnummer: 1., 2. eller 3. aktant for verbet som leksikonenhed. (Aktantnummeret er en abstraktion baseret på de givne realisationer af verbet aktiv eller passiv form, imperativ, infinitiv etc.)

indhold:

bestemthed: definit eller indefinit

indholdsverbalvalens: ikke-kontingente træk behandlet her er:

kasus roller: forskellige roller; næppe mulige som subjekt er LOC og TEMP.

Nogle af parametrene er neutrale (ikke-kombinable) m.h.t. andre parametre:

- fulde sætninger og infinitivsætninger kombineres ikke med kasus
- kun nogle personlige pronominer: 1./2. person og 3.person +Hum eller pluralis kombineres med kasus (nom./akk.)
- substantiver kombineres ikke med denne kasusdistinktion
- kun pronominer kan have clitisk tryk
- de fleste substantiver kombineres med +/-Def; Def. eller Indef. er inhærent i pronominer og nogle substantiver (især egenavne)
- hvis der er en Agent repræsenteret i aktantkombinationen, er den 1.aktant

Bortset fra aktantnummeret og kasusrollen som i sig selv er selektionstræk styret af verbet som leksikonelement og derfor invariable, vælges de resterende trækkombinationer i de realiserede subjekter ud fra de forskellige parametre, et led fra hvert parameter. Subjektet er sammensat ved, at det skal realisere et led fra hvert af de mulige parametre.

Subjektet som sætningsled er en størrelse, der tilhører den realiserede sætning og skal interpreteres som sådan for sin funkti-

on (eller funktioner). Der er ingen nødvendig overensstemmelse mellem et subjekt og en 1.aktant.

Eksempler.

Konstruktion:

- (1) *Manden læste avisen*
Der Mann las die Zeitung
- (2) *Han læste avisen*
Er las die Zeitung
- (3) *At læse avis (det) er en stor fornøjelse*
Die Zeitung zu lesen (das) ist ein grosses Vergnügen
- (4) *Det er en stor fornøjelse at læse avis*
Es ist ein grosses Vergnügen, Zeitung zu lesen
- (5) *At der læses mange aviser i Danmark, (det) er en kendsger-
ning.*
Dass in Dänemark viele Zeitungen gelesen werden,
(das) ist eine Tatsache
- (6) *Det er en kendsgerning, at der læses mange aviser i Dan-
mark*
Es ist eine Tatsache, dass in Dänemark viele Zeitungen gele-
sen werden.
- (7) *Der har kun boet en enlig mand i huset*
Es hat nur ein alleinstehender Mann im Haus gewohnt

Position - kasus:

Disse to danner et cluster: position N er obligatorisk kombineret med akkusativ (10), position n med nominativ (9); position X som sådan er kombinabel med begge kasus; korrekt brug forudsætter en akkusativ i X, hvis position n er udfyldt (23); ved default realiseres en nominativ (2).

- (8) *Han* har altid boet i huset
Er hat immer im Haus gewohnt
- (9) I huset har *han* altid boet
Im Haus hat er immer gewohnt
- (10) *Der* har altid boet *ham* i huset
Es hat immer er (nom.) im Haus gewohnt
*Es hat immer ihn (akk.) im Haus gewohnt
'Er hat immer im Hause gewohnt'

Konstruktion - position:

Normalt indtager substantiver og pronominer en af de tre positioner: X ((1), (2), (8)), n (9), eller N ((7), (10)); med en markeret præference for X og n for pronominer. Fulde sætninger og infinitiv-sætninger tager som norm X ((3), (5)) eller en ekstraposition ((3), (4), (5), (6)) kombineret med en dummy. Et substantiv eller et pronomen kan lejlighedsvis forekomme i ekstraposition, kun i kombination med en dummy eller et pronomen.

Position og tilstedeværelse af dummy:

Dummyen 'der' har position X eller n ((7), (10), (11), (18), (19), (23)). En dummy er obligatorisk i kombination med en aktant for et monovalent verbum i aktiv i position N ((7), (10), (11)). Det er fakultativt (og meget sjældent) i n i kombination med den samme aktant i X (23).

Dummyen er altid kombineret med en aktant i akkusativ, hvis denne er flekterbart på denne måde. Som en konsekvens heraf, er der ingen grund til at interpretere nogen af de to aktanter i (18) eller (19) som subjekt. Resultatet heraf er, at den danske passiv i alle tilfælde nedgraderer («demoter») aktant 1, men kan eller kan lade være med at opgradere en anden aktant som subjekt. Det normale cluster for aktive sætninger er 'der' i X eller n, og ubestemt nominal i N:

- (11) Der kom en ung mand til byen
Es kam ein junger Mann in die Stadt.

Aktantnummer - kasusrolle:

- (12) *Konen* skænkede manden en datter
 akt.1.AG akt.3.REC akt.2.GOAL
 Die Frau schenkte dem Mann eine Tochter
- (13) *Hun* skænkede ham hende
 AG REC GOAL
 Sie schenkte sie ihm
 AG Goal Rec
- (14) *Manden* fik/blev skænket datteren
 akt.3.REC akt.2.GOAL
 *Der Mann wurde die Tochter geschenkt
 Der Mann bekam die Tochter geschenkt
- (15) *Han* blev skænket hende
 akt.3.REC akt.2.GOAL
 *Er wurde sie geschenkt
- (16) *Datteren* blev skænket manden
 akt.2.GOAL akt.3.REC
 Die Tochter wurde dem Mann geschenkt
- (17) *Hun* blev skænket manden
 akt.2.GOAL akt.3.REC
 Sie wurde dem Mann geschenkt
- (18) *Der* blev skænket manden en datter
 akt.3.REC akt.2.GOAL
 Es wurde dem Mann eine Tochter geschenkt
- (19) *Der* blev skænket ham hende¹
 3.akt.REC.acc. 2.akt.GOAL.acc
 ?Es wurde ihm sie (nom.) geschenkt
 *Es wurde ihm sie (acc.) geschenkt
 'Sie wurde ihm geschenkt'

Bestemthed:

- (20) *Den unge mand* har skudt sin kæreste
Der junge Mann hat seine Freundin erschossen
- (21) *En ung mand* har skudt sin kæreste
Ein junger Mann hat seine Freundin erschossen
- (22) *Han* har aldrig været på tale
Er ist nie zur Sprache gekommen
(lexikalsk bedre) 'Von ihm hat man nie gesprochen'
- (23) *Ham* har *der* aldrig været på tale
*Er is es nie zur Sprache gekommen
*Ihn ist es nie zur Sprache gekommen

Bortset fra dette er kombinationerne af parameterled frie, men selvfølgelig ikke uden konsekvenser for den eller de overordnede subjekt-funktioner i sætningskonstruktionen.

Et lille vue ud over de tyske eksempler vil vise, at parametrene falder noget forskellige ud i sammenligning med dansk. Kasusparametret er for såvidt ikke mere et parameter, da det kun ville kunne få ét led: der er tvunget valg af nominativ for kasus-flekterbart subjekt; (10) og (23) er umulige. Positionsparametret har positionerne X, n og ekstrapositionerne, men også helt andre positioner, cf. eks. (a). Der er intet cluster mellem kasus og position som på dansk. Inden for parametret aktantnummer, er der kun valg mellem aktant 1 og 2, og 2 kun, såfremt det har akkusativ i sit udtrykspotentialer. Til gengæld kan man ikke undlade at opgradere aktant 2 til subjekt i forbindelse med et transitivt verbum i passiv (18) og (19). Dansk behøver her ingen opgradering.

Den danske restriktion i aktive sætninger på dummy i X eller n kombineret med subjekt på N, der består i, at N ikke må indeholde andre led end subjektet, findes ikke på tysk; der er i princippet fri kombinabilitet mellem pladsholder-'es' og rest, cf. eks. (b). Til gengæld er der et cluster mellem dummy (pladsholder 'es') og position X; 'es' kan ikke stå på plads n eller andre pladser: (10) (23).

Der er 2 kategorivalg på tysk, som ikke kan foretages på dansk: nemlig 2 valg ved finittet, som er styret af subjektet i per-

son og kongruerer med eller er styret af subjektet i numerus. Denne rektion og kongruens, der udgår fra subjektet er et af de bedste kendetegn for subjekt på tysk og skal derfor stå øverst på listen over karakteristika. Men man kan overveje, om der her er tale om parametre: er der overhovedet tale om et valg mellem flere parameterled? Med en mulig indholdsfor-skel til følge? Det kan man tvivle en del på; valget er nemlig for så vidt normalt ikke et valg, som det er ganske determineret. Og uden valg er der ingen informationsforskelle. Den smule slør, der kan være i determineringen, bør granskes nærmere med hensyn til betydningsforskelle.

Hermed har jeg afsluttet første del af mit ærinde: at vise parametertanken og at vise, at man kan komme et stykke vej ved at beskrive forskellen mellem subjekter på to sprog bl.a. som forskellen i antal af parametre og antal af parameterled.

3. Prototypikalitet som en deskriptiv model

Hvordan er det nu muligt at kombinere alle disse parametre i en fornuftig subjektmodel på dansk? Den traditionelle måde at kategorisere på, nemlig i nødvendige og tilstrækkelige betingelser, er ikke mulig i dette tilfælde. En nødvendig betingelse forudsætter mindst ét træk ved den manifesterede størrelse, som viser, om den er inden for, eller uden for kategorien. Men af de parametre, der er nævnt, er der ikke ét træk fælles for alle de subjekttyper, der er fundet i sætninger, som man normalt vil karakterisere som subjekter. Og tilstrækkelige betingelser er principielt uinteressante her, eftersom en sådan karakteristik har det med at se bort fra alle andre træk end dem, der anses for at være tilstrækkelige. Derved kommer de til at reflektere et for minimalistisk syn på den pågældende kategori (Kleiber 1993:22-23). Funktioner kan ikke interpreteres ud fra et minimalistisk udgangspunkt: de skal ses i deres muligheds fulde lys. Et andet problem ved den nødvendige og tilstrækkelige kategoriseringsmåde er, at den tenderer til at betragte alle typer som lige gode (Kleiber 1993:32), hvorimod funktionel grammatik går ud fra den antagelse, at forskellige valg af kategoritype i en given realisation har forskellig funktionel vægt (forskellig markerethed).

En anden metode, som kan synes mere adækvat for funktionelle beskrivelser er prototypekategoriseringer (Givón 1984:22-

23). I standardversionen arrangeres typerne på en skala, som anbringer den mest repræsentative type i centrum af kategorien, mens de mindre »gode« typer placeres ud mod periferien.

Det rejser så spørgsmålet: hvad konstituerer egentlig den mest repræsentative type? Ja, enten er det en given manifestati-onstype, hvis træk så tjener til at karakterisere prototypen og der-ved sætter princippet for kategoriseringen. Eller også er udgangs-punktet for kategoriseringen et sæt træk, som man har et eller andet sted fra, og som de enkelte manifestationer så kategoriseres efter. Den sidste metode ville trække i retning af en universel, begrebsmæssig forestilling om subjektet, hvor man applicerer den forudfattede opfattelse på det specifikke sprogs manifestationer. Jeg håber at have vist, at dette ikke vil virke så godt på parret dansk-tysk.

Alternativet er altså at tage det enkelte sprogs struktur alvorligt, at prøve at finde et prototypeeksemplar, og så udarbejde prototypekombinationen af parameterled herfra. Dette giver os imidlertid det problem, hvordan man skal argumentere for, hvilken type der er prototypen - med en argumentation, der bygger på andet end intuition.

Ideen i en sådan manøvre er at udarbejde funktionen hos pro-totypen, og dernæst hos de mindre prototypiske kombinationer af parameterled.

Ifølge Kleiber (1993:31) og Croft (1990:125) er den bedste måde at afgøre prototypespørgsmålet for en kategori at tælle manifeste typer for at finde den mest frekvente type i faktisk sprogbrug. Det er sandsynligt, at den numerisk mest frekvente type opfattes som den mest frekvente også af sprogbrugeren og derfor også har status som den mest naturlige type, prototypen. Ud fra denne type kan der så deduceres de træk, som skal anses for centrale.

At tælle manifestationer relaterer sig imidlertid til selve sprogbrugen. Man kunne også spørge sig selv, om ikke selve sprog-strukturen kunne give nogle henvisninger til, hvad prototypen er.

Hvad angår ekstraponerede subjekter, så optræder de altid (næsten altid, alt efter hvordan man opfatter objektssætningers position) sammen med en dummy. Dette er et fingerpeg om, at dummyen må betragtes som mere »normal« i mange henseender,

fordi den repræsenterer en positionsmæssigt marginaliseret konstituent på en plads inden for sætningens indre ramme. Dette peger på den indre ramme som det sted, hvor sætningsledsværdier er lettere at vurdere. Det peger også på den indre sætningsramme som stedet at søge efter prototypen.

Eftersom positioner er en vigtig faktor ved vurdering af sætningsledsværdien i dansk, vil en indikator for prototypen da være den position, der står tom, når subjektet er en ellipse:

(24) Han kom hjem og 0 gik i seng
Er kam nach Hause und 0 ging ins Bett

(25) Da han kom hjem og 0 gik i seng, var han endnu rask
Als er nach Hause kam und 0 ins Bett ging, war er noch gesund

I et hovedsætningsskema vil den tomme position være X; ved default, f. eks. ved, at der ikke er noget X at udfylde, er det positionen n. På indholdssiden er den tomme plads koblet med parameterleddet Def, eftersom ellipsens diskursreferent skal forstås ud fra subjektet i den forudgående sætning, og derfor bliver givet. Andre eksempler med urealiseret subjekt er f.eks. imperativsætninger; det er et af defaulttilfældene:

(26) Kom 0 hjem og gå 0 i seng
Komm 0 nach Hause und geh 0 ins Bett

En anden indikator er det urealisable subjekt ved infinitivkonstruktioner: den tomme plads synes aldrig at være N, og må derfor anses for X eller n:

(27) 0 at komme hjem og 0 gå i seng er rart
0 nach Hause zu kommen und 0 ins Bett zu gehen ist schön

Og den sidste indikator, jeg kan finde, er det faktum, at et subjekt og et objekt ikke kan stå sammen på plads N; subjektet kan kun stå der som det eneste led. Denne plads giver normalt sit sætningsled en fokusfunktion i informationsstrukturen. Og da objektet

normalt er mere i fokus end subjektet, kan et mindre fokalt subjekt ikke kombineres med et mere fokalt objekt i denne position.

(28) *Dernæst havde der forladt en mand huset kl. 6

Danach hatte um 6 Uhr ein Mann das Haus verlassen.

Disse strukturelle facts tyder på, at det prototypiske subjekt skal findes i positionerne X eller n, og at det er Def.

Tællinger fra 4 forskellige tekster og teksttyper:

(A: en nyhedsside i en landsdækkende avis; B: en fortælling med næsten ingen dialog; C: en fortælling med en mængde dialog; D: en diskuterende akademisk tekst skrevet inden for humaniora).

Alle typer af subjekter er talt, men kun resultaterne for substantivgrupper og personlige pronominer er opført her:

	A: 156 subjekter	B: 455 subjekter	C: 460 subjekter	D: 360 subj.
+def.NP i X,n -dummy	43,5%	38,6%	17,3%	28,6%
indef.NP i X,n -dummy	8,3%	3,7%	1,0%	4,7%
indef.NP i N -dummy	-	-	0,2%	-
+nom.pron i X,n -dummy	18,5%	29,4%	56,0%	24,1%
-case+def.pron i X,n -dummy	16,6%	15,8%	18,9%	26,6%
-Case+indef.pron. i X,n -dummy	5,1%	1,7%	2,1%	3,8%
+dummy+def.NP i N	-	0,2%	-	-
+dummy+indef.NP i N	2,5%	6,1%	2,6%	2,5%
+dummy+indef.NP i n	-	-	0,2%	-
+dummy+acc.pron i N	-	-	-	-
	94,5%	95,5%	98,3%	90,3%

Den mest frekvente subjekttype på dansk er som ventet en ubeto-

net substantivgruppe eller et pronomen i nominativ (hvis muligt), i en konstruktion med et aktivt verbal og derfor 1. aktant for leksikonverbet; det er definit og ofte agent, står i position X eller n (der her kan betragtes som varianter af hinanden), og ikke i kombination med dummyen 'der'.

Disse træk, der tilhører 5 parametre, kan så opfattes som dem, der konstituerer centrum for prototypemodellen. De mindre gode typer, der varierer i et eller flere parameterled, hæfter til centrum langs de forskellige parametre, der så danner en slags radier, f.eks.:

- 1. aktant + fuld sætning eller infinitivsætning
- 1. aktant + position N,
- 1. aktant + extraposition,
- 1. aktant + indefinit
- 1. aktant + 'der' + position X
- 2. eller 3. aktant + position X eller n
- etc.

og andre kombinationer af parameterled inden for de mulige clusters og verbalkonstruktioner.

I de tilfælde, hvor en prototype repræsenterer en bestemt konfiguration af parameterled, har en anden type, der indeholder et cluster af et antal af de modsatte parameterled, det med at danne en komplementær prototype (Croft 1990:134).

Den komplementære prototype til Def. nominal i X eller n (1), (2), (8), (9), (12)-(17), (20), (22) er Indef. nominal i N, der optræder sammen med dummyen 'der' i X eller n (11). Denne modsatte type er forholdsvis almindelig og har »præsensativ« funktion.

Et eller flere parameterled i denne komplementære prototype kan så udskiftes, hvorved den komplementære prototype får sine egne perifere typer, fx Def. nominal i N (10), Def. nominal i X (23), eller Indef. nominal uden 'der' i X eller n (21).

Trækkene Indef. og evt. akkusativ nominal i N deles af de fleste normale objekter; dvs. af en anden klasse sætningsled. Også den præsensative funktion drager denne type subjekt ind i kredsen af objekter: nemlig ved funktionen at præsentere fokal information. På basis af det kunne man overveje, om denne subjektstype ikke snarere skulle kategoriseres som objekt, cf. L.Falster Jakobsen og J.Olsen (1984). Forskellen mellem de to nævnte typer

er, at intet objekt i en aktiv sætning er 1.aktant.

Dette rejser så spørgsmålet, om det nu er led fra et mere abstrakt parameter, her valens, i modsætning til mere overfladenære, diskursrelaterede parameterled der skal afgøre kategoriseringen. Afgørelsen om, hvor man skal drage grænsen mellem kategorierne subjekt og objekt i dette tilfælde ligger ikke i sprogsystemet, men hos lingvisten, eller snarere hos grammatikforfatteren, der alt efter behov er tvunget til at foretage en skarpere kategorisering for sin regelformulerings skyld. Grænsedragningen mellem subjekt og objekt er her særligt vanskeligt, da den samme subjekttype ville blive anset som et ikke-typisk objekt ved opstilling af tilsvarende parameterled: et objekt, som er 1.aktant i en aktiv sætning, kan ikke være et prototypisk objekt. Dette viser, at det egentlig kun er ledtypen, den faste konfiguration af realiserede parametertræk, der fornuftigvis kan få en funktionel interpretation; udtalelser om *subjektet* eller *objektet* som sådan giver i denne henseende normalt ingen mening. Sådanne udtalelser tager da normalt også kun hensyn til et eller to parametre.

En anden iagttagelse, der kan gøres om dansk, er at udnyttelsen af positionerne i sætningsrammen er meget intens: hver plads kan bruges af flere konfigurationer. Dette forhold taler i høj grad imod forestillingen om ordstillingsikonicitet i dansk: økonomien spiller en større rolle. Hvis fx definite nominale prototypiske subjekter står i venstre del af sætningen, kunne dette opfattes som en form for psykologisk ikonicitet, nemlig: »først tager vi det kendte, så går vi videre til det nye«. Men når først underprototypen »det nye til højre« er etableret, giver det en paradigmatiske mulighed at stille det nye til venstre, hvorved hele konstruktionen får en anden funktion end »præsentativ« eller »det kendte først«. Funktionen er her en slags modalitet, hvor den talende indicerer et detacheret syn på sagsforholdet; han står som fortæller ikke som den subjektive garant eller oplever af sagsforholdet, cf. L. Heltoft og L. Falster Jakobsen (Forthcoming). Dansk benytter sig således stærkt af paradigmatiske økonomi (Croft 1990:254) ved at nyttiggøre få positioner til brug for mange konfigurationer til at give forskellige indholdsfunktioner.

4. Markerethed og funktioner

Termen »markerethed« bruges her uden de forestillinger, der sædvanligvis er forbundet med markerethedsfænomenet, f. eks. at den markerede størrelse er mere kompleks i sit udtryk end den umarkerede. Det kan ikke bruges på sætningsled, da de forskellige parametre ikke nødvendigvis er separate morfologiske tegn. Hvad der tæller, er konfigurationen af de ovenfor nævnte parameterled, som, hvis de overhovedet kan anvendes, skal anvendes på alle medlemmer af samme sætningsledskategori. Hvert parameter repræsenterer valg, og en konfiguration af træk, som repræsenterer det mest almindelige og mindst specielle valg fra hvert parameter vil være det mest prototypiske, det mest umarkerede samlede valg for den kategori. Andre valg er mere markerede i forskellige grader, afhængige af, hvor mange umarkerede valg konfigurationen har.

Det mindst markerede valg af subjekt vil som sagt være 1. aktant, nominal i nominativ, hvis muligt, Def. og i positionen X eller n, uden dummyen 'der', som i ((1), (2), (8), (9)). Lidt mindre centralt vil være en 2. eller 3. aktant med i øvrigt identiske træk i konfigurationen. Langt mindre centralt, fordi der er mere end én afvigelse fra den centrale konfiguration vil fx være (10) og (23).

Betragtet som en indholdsværdi vil markerethed i sig selv være meget svag og abstrakt, og ikke specielt afslørende for det enkelte sprogs funktioner. Paradigmer bestående af mere eller mindre markerede konfigurationer reflekterer ganske simpelt mulige overordnede indholdsfunktioner (som f.eks. præsentativ eller subjektiv modalitet). Således er den tegnmæssige sammenknytning mellem udtryk og indholdsfunktion i første omgang enkeltsproglig, selvom indholdsfunktionen løsrevet fra udtrykket muligvis kan genfindes på mange sprog.

Her burde jeg så vise forskellene mellem dansk og tysk i større detaljer, men det tillader omstændighederne ikke. Jeg vil derimod vise nogle andre ting, man kan få ud af prototypeanalyse.

Når man ser på antallet af mulige forskellige konfigurationer, er det vanskeligt at tro, at så mange forskelligheder kan have så forskellige indholdsfunktioner, at de er til at få øje på. Det synes psykologisk usandsynligt, at så mange funktioner skulle være mulige, især når man betænker den normale sprogtilendens til at

økonomisere ved at abstrahere indholdsstruktur til et overordnet indhold, der kan matches med mange forskellige partikulære situationer. Derfor ser det ud til, at der nok er flere end én konfiguration, der udtrykker mere eller mindre den samme funktion. F.eks. udtrykker (10) og (23) begge et stærkt emfatiseret subjekt; men i normal brug kan de ikke konkurrere med en anden og mere populær konfiguration med et subjekt, der har stærktryk, men i øvrigt har umarkeret parametervalg:

(10') 'Han har altid boet i huset

(23') 'Han har aldrig været på tale

Dette konkurrenceproblem er mere et spørgsmål om statistisk brug end om strukturelle muligheder. Givet de rigtige pragmatiske omstændigheder og en fiffig sprogbruger dukker de sjældne konfigurationer undertiden op. Når man studerer sprogsystemet, bør man derfor først og fremmest fokusere på det, som er absolut strukturelt umuligt, som f.eks. 'der' + nominativ pronomen, i stedet for at komme med dogmatiske udsagn, om man kan sige de sjældne typer eller ej, fordi man sjældent tager alle mulige pragmatiske omstændigheder med i sine overvejelser ved en bedømmelse. Strukturelt umulige er:

(10'') *Der har altid boet han i huset

(23'') *Han har der aldrig været på tale

På den anden side er strukturelle umuligheder jo ganske ofte helt forståelige og til at interpretere som det rigtige sætningsled; det skyldes, at normalt ikke hele konfigurationen, men kun et eller to parameterled er forkerte. F.eks. et galt ordklassevalg, altså en gal konstruktion, måske et adjektiv i stedet for en substantivgruppe eller et pronomen:

(29) *Charmerende* er ikke det rigtige ord for ham
 Charmant ist nicht das richtige Wort für ihn

eller babysprog, hvor akkusativ normalt er standard for subjektspronominer i X eller n:

- (30) *Mig* tegner et hus
 *Mich zeichne ein Haus

Der mangler her en undersøgelse af, hvor få korrekte parametervalg og hvilke der skal til for at give en mulig korrekt fortolkning af sætningsleddet.

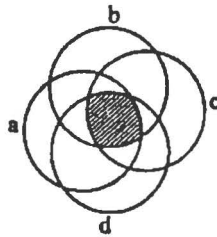
Konfigurationsmodellen er også nyttig til at forklare hvordan en konfiguration med ét forkert parameterled, som i princippet gør strukturen ukorrekt, kan udvikle sig fra ukorrekt til korrekt brug. Cf. (31), som er acceptabelt i i hvert fald nogle sociolekter nutildags:

- (31) *Mig og Nudda* skriver da sammen
 *Mich und Nudda korrespondieren ja.

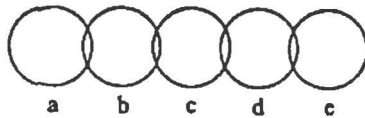
5. Kategoriernes vage afgrænsethed (fuzziness)

Generelt er ikke-vagthed i afgrænsningen af kategorier at foretrække, fordi det giver klarere beskrivelser. Imidlertid er dette ikke altid muligt ved yderst sammensatte kategorier, som tilmed kan dele parametre, eller parameterled, med andre kategorier. For at klare beskrivelsesproblemet i disse tilfælde, må man i det mindste gøre sig udstrækningen af de forskellige parametre klart. Dette gør det muligt at give en klar beskrivelse af grænsetilfældene i en i øvrigt »fuzzy« kategori. Samtidig er det springbrættet til analyser af mere sammensatte paradigmers funktioner. Hvordan man så vil afgrænse sin kategori på en klar måde i praksis, fx i en grammatik, er et spørgsmål om grammatikforfatterens afgørelser om, hvordan hans regelsæt skal være. På denne måde er parameteranalysen af sætningsled et kompromis mellem en prototypeanalyse, som er modelleret af Givón og reproduceret af Kleiber (1993:118-119), fig.1, hvor der for alle ledtyper i det mindste er ét træk fælles med prototypen, som således danner centrum i prototypen, og så 'familiaritets'analysen, fig.2, hvor en type har en fællesmængde af træk sammen med sin nabo, men kan have en

anden fællesmængde med totalt andre træk sammen med en anden nabo. I denne familielighedsmodel er der ingen ende på de træk, der kan kæde typerne sammen, og derfor i virkeligheden heller ingen ende på det antal typer, der kan komme sammen under én kategori.

Prototype

Familjelighed

I den af mig her foreslåede prototypeanalyse afgrænses periferien for kategorien af sættet af parametre, som alle typer skal have del i, selvom deres valg inden for parametrene selv kan være forskellige. Parameterbeskrivelsen gør det muligt at beskrive den flydende overgang til nabokategorien, altså en slags familielighed, uden at familielighedens skavank, den manglende afgrænsning, er bibeholdt.

Henvisninger

Bolkestein, Machteld (1992): Anaforische Subjecten en Tekststructuur i het Latijn. *Gramma/TTT* I,2, pp.111-124.

- Croft, William* (1990): *Typology and Universals*. Cambridge Textbooks i Linguistics. Cambridge.
- Croft, William* (1991): *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Dahl, Östen* (1985): *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Givón, Talmy* (1984): *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Volume I. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Heltoft, Lars* (forthcoming): S-modus og perifrastisk modus.
- Heltoft, Lars & Lisbeth Falster Jakobsen* (forthcoming): Danish Passives and Subject Positions as a Mood System. A Content Analysis.
- Hjelmslev, Louis* (1966²): *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Jakobsen, Lisbeth Falster & Jørgen Olsen* (1984): »Subjekt-Subjekt? Eine Diskussion der Subjektdefinition im Dänischen«, i: *Nordic Journal of Linguistics*, 7, s.1-40.
- Keenan, Edward L.* (1976): *Towards a Universal Definition of »Subject«*, i Charles N. Li: *Subject and Topic*. New York-San Fransisco-London: Academic Press.
- Kleiber, Georges* (1993): *Prototypensemantik. Eine Einführung*. Narr Studienbücher. Tübingen: Gunter Narr.
- Vries, Lourens de* (1993): *Notional and Coded Information Roles*. Working Paper i Functional Grammar 52. University of Amsterdam.

Text A: Politiken 28.7.1994 I,2

Text B: Ebbe Kløvedal Reich: *Den bærende magt*. Vindrose, Viborg 1983 pp.178-190.

Text C: Bjarne Reuter: *En rem af huden*. G(yldendal) P(aperback) 1992³, pp.7-33

Text D: Poul Behrend: *Bissen og Dullen*. G(yldendal) P(aperback) 1984³, pp-26-38.

Note:

1 Enkelte af eksemplerne, som dette, kan forekomme ret akavede. En grund er, at der mangler kontekst; dette skyldes pladsmangel.